

[https://doi.org/10.52505/1857-4300.2021.3\(315\).04](https://doi.org/10.52505/1857-4300.2021.3(315).04)

CZU:821.135.1-34.09

CRONOTOPURI MALEFICE ÎN OPERA LUI ION CREANGĂ

Olesea GÎRLEA

Doctor în filologie

E-mail: oleseagarlea@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7427-3509>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petricicu-Hasdeu” (Chișinău)

Anatol GAVRILOV

Doctor habilitat în filologie, profesor cercetător

E-mail: anatolgavrilov@yahoo.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6861-8876>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petricicu-Hasdeu” (Chișinău)

Evil Chronotopes Ion Creanga's work

Abstract

The article focuses on the notions of structural elements of the chronotope developed by M. Bakhtin and applied in the stories of the Romanian writer Ion Creanga from the perspective of the imaginary, namely: *challenge, chance, nature, landscape, heroes' pilgrimage, road, threshold*. Overpassing evil places such as the forest, places haunted by devils, the pond, the pub are clues in the rounding of the character. The idea of good and evil spaces is strongly anchored in the collective unconscious according to the principle of splitting and differentiation between opposites. The evil spaces in Ion Creanga's stories are places of voluntary or involuntary challenge in which the initiation and rounding of the characters takes place.

Keywords: chronotope, collective unconscious, evil space, initiation, becoming.

Rezumat

Articolul este axat pe noțiunile de elemente structurale ale cronotopului preluat de la M. Bahtin și aplicat în poveștile scriitorului român Ion Creangă din perspectiva imaginarului, și anume: *încercarea, întâmplarea, natura, peisajul, peregrinarea eroilor, drumul, pragul*. Depășirea locurilor nefaste, precum pădurea, locurile bânuite de diavoli, iazul, cârciuma, devin indicii în definitivarea personajului. Ideea spațiilor faste și nefaste este puternic ancorată în inconștientul colectiv după principiul scindării și delimitării contrariilor. Spațiile malefice din poveștile lui Ion Creangă sunt locuri de încercare voluntară sau involuntară în care se produc inițierea și devenirea personajelor.

Cuvinte-cheie: cronotop, inconștient colectiv, spațiu nefast, inițiere, devenire.

În construcția oricărei narațiuni epice, timpul și locul sunt elemente indispensabile derulării momentelor subiectului. Orice imagine apare la intersecția reprezentării spațiale cu cea temporală. Structura specifică a cronotopului literar devine subiect de cercetare pentru Mihail Bahtin; care publică în 1975 studiul *Formele timpului și cronotopului în roman*. Mihail Bahtin distingea *cronotopii mari* ai romanului, care i-au permis o clasificare a timpului literar-artistic în: *ciclic, idilic, al aventurii, biografic, în devenire* – toate valabile pentru dezvoltarea tuturor romanelor; și *cronotopii mici* – de care depinde valoarea, semnificația și alcătuirea subiectului.

Nu vom analiza, dar nici nu este cazul să explorăm, pe îndelete structura cronotopilor mari și nici tipologia romanelor, ci vom evidenția câteva elemente structurale ale cronotopului preluat de la M. Bahtin: *încercarea, întâmplarea, natura, peisajul, peregrinarea eroilor, drumul, pragul* – definitorii pentru poveștile lui Ion Creangă.

În folclorul românesc există numeroase referiri și superstiții la locurile bântuite de spiritele nefaste, locurile necurate sau aflate sub stăpânirea diavolului. E vorba despre: hotare, răscruci, păduri, ape stătătoare, locuri pustii, ruine, case părăsite, mori, hanuri, gropi etc.

Locurile malefice devin subiect de observație pentru antropologi, mitologi și sociologi, care încearcă să găsească o explicație rațională pentru credința în investirea locului cu energii negative. Memoria locului este definitorie pentru derularea destinului uman și se află în strânsă conexiune cu trecutul, prezentul și viitorul. Spre exemplu, Nicu Gavriluță, în lucrarea *Imaginarul social al tranziției românești*, dedică un subcapitol dealului Bucium din Iași. Sociologul constată că acest loc este considerat de localnici un loc blestemat, în care numai în anul 1998 au murit opt oameni, iar zece au fost grav accidentați. Autorul consultă textele antropologice și sociologice ale sacrului într-un demers de căutare a definiției despre *locul blestemat*, considerat a fi „spațiul malefic, provocat de contaminarea cu anumite forme ale răului” (Gavriluță, 2001, p. 179). Întrebările ce rezultă din definirea locului blestemat de către cercetătorul ieșean sunt următoarele: cine transformă ținutul normal într-un loc blestemat? Ce influență (energie) se produce în urma impactului cu acel loc nefast? Conform tradiției populare, dansul ielelor provoacă uscarea pământului, iar uciderea unui om nevinovat contaminează nu numai ucigașul, dar și locul crimei. Îngroparea în taină fără slujbă a unui mort în condiții incerte/ suspecte pustiește realmente acel pământ, „locul în care o femeie avortează sau în care un nefericit își pune capăt zilelor devine și el blestemat” (*ibidem*). Pășirea pe un loc blestemat marchează definitiv viața omului care intră în contact cu acel spațiu. Farmecul este considerat a fi un detaliu care poate trece un loc sub semnul blestemului și al morții. Sociologul Nicu Gavriluță investighează semnificația și tipologia locurilor nefaste: răscrucile drumurilor, locul de întâlnire a două ape, care poartă marca blestemului și a negativității: „Blestemat este și locul

în care se întoarce plugul ce ară sau cel de sub coroana copacilor bătrâni” (*ibidem*, p. 180). Despre locurile nefaste scrie și Ovidiu Papadima în lucrarea *O viziune românească a lumii. Studiu de folclor*, în care relevă corespondența dintre memoria colectivă a locului și semnificația contactului cu spațiul nefast: „Dacă treci prin pădure și calci pe locul unde s-a împușcat cineva, sau unde a fost omorât cineva, duhul cel necurat ce a făcut șotia acolo îți ia mințile și rătăcești ca să te bagi în vreo baltă, ca sa fii a lui” (Papadima, 1995, p. 123).

Mentalul colectiv a conservat și a păstrat ideea armoniei dintre acțiunile omului și ordinea cosmică. Orice tentativă de încălcare a acestei relații suportă consecințele sacrificiului. Uneori spiritele nefaste ale locului solicită jertfe în schimbul îmbunării lor pentru trauma cauzată de intervenția umană în acel loc. În folclorul românesc semnificația acestui loc este amplu descrisă în balada meșterului Manole și a sutelor de variante preluate și care au contribuit la inspirația multor scriitori. Subiectul baladei, al cărei punct de tensiune este jertfirea soției și a copilului nenăscut, solicitată prin ritual pentru a stopa surparea zidurilor mănăstirii/ construcției. În romanul *Iosif și frații săi*, Thomas Mann intercalează obiceiul jertfirii primului prunc îngropat la temelia casei pentru a îmbuna spiritele nefaste ale locului. Acest gest ritualic, considerat a fi un garant în succesul căsniciei, are în romanul lui Mann semnificația insuccesului și nenorocului¹. Conceptul de *eingemauerte Menschen* (trad. n.: *oameni zidiți*) este intens explorat în studiul lui Reinhold Köhler, *Aufsätze über Märchen und Volkslieder* (Berlin, 1984), în care autorul prezintă o serie de legende germane care au ca subiect central copilul zidit.

În siajul tematicii locului, spațiile sacre cu cronotopii specifici impun o geografie a sacrului. Constantin Bălăceanu-Stolnici, în studiul *Cunoaștere și știință* (1977), definește *locul sacru* pornind de la indiciul manifestării unei forțe supranaturale, acest loc benefic este legat de „permanența mitică a unei teofanii, de existența unei ierofanii sau de permanența unei kratofanii” (Bălăceanu-Stolnici, 1997, p. 133). Geografia sacrului are elemente cronotopice distinctive și anume peșteri, râuri, izvoare (de ex., Iordanul, Gangele), lacuri, iazuri (ca scăldătoarea Betesda lângă poarta Oilor din Ierusalim), păduri, poiene, răscruci etc. Locurile sacre sunt marcate de prezența unui obiect sacru (sanctuare, biserici, altare, temple).

În funcție de investirea locului cu anumite energii, cronotopii poveștilor și povestirilor crengiene ar putea fi categorisiți în *cronotopi benefici*: casa, biserica, curtea, Mănăstirea-de-Tămâie; și *cronotopi malefici*: pădurea (în care mișună lighioane), „cărarea lăturalnică”, perechea de case ale boierului în care locuiau necurații pe care-i pune la respect turbinca lui Ivan, iazul/ heleșteul, cârciuma.

¹ „Mai târziu Iacob află că Laban și Adina avuseseră un băiețuș la începutul căsătoriei lor, pe care îl jertfiseră însă, când cu ridicarea casei, adică l-au închis de viu într-un chiup de argilă, îngropându-l apoi la temelie, cu un întreg cabalac de lămpi și merinde, pentru a chema, cu acesta, binecuvântarea și belșugul asupra casei și gospodăriei. Însă nu numai că jertfa nu fusese primită, dar de atunci Adina se dovedise a nu fi în stare să mai nască băieți”. (Mann, 1977, p. 265-266).

O categorie aparte a cronotopilor crengieni sunt acei care fac parte din așa-numiții „cronotopi ai crizei și ai cotiturii în viață” (M. Bahtin), cum ar fi fântâna, podul, drumul, Grădina Ursului, Pădurea Cerbului, drumul spre fata Împăratului Roș. Referitor la reprezentarea raiului și iadului crengian, M. Păduraru, autorul studiului *Reprezentarea diavolului în imaginarul literar românesc*, este de părere că la I. Creangă se produce „răsturnarea unor trepte eshatologice esențiale”. Raiul este investit negativ și asociat cu sărăcia, iar iadul, în care persistă elemente ale dezmațului „guleaiuri”, femei, tabacioc, votchi și lăutari, este investit pozitiv. Reprezentări inversate de felul acesta (la fel și întâmplarea neîntâmplată, inversiunea stăpân/ slugă, înțelept/ prost și viceversa) contribuie la accentuarea viziunii carnavalești asupra lumii.

În studiul amintit mai sus, Mircea Păduraru identifică o legătură specifică dintre locul și personajul malefic (dracul). Astfel comorile ascunse devin locurile păzite de draci, de unde apar și expresiile „cel de pe comoară”, „șade ca dracul pe comoară”, „șade ca dracul cu curul pe banii lui”, „parcă e dracul de pe comoară”. În povestea *Dănilă Prepeleac* banii nemunșiți cu care se pricopsește protagonistul, vin din heleșteul dracilor și sunt păziți cu mare grijă. Dovada posesiei comorii și predispunerea la oferirea ei, este generată de intenția lui Ivan de a deveni călugăr, de a sfinți locul și de a construi pe malul heleșteului o mănăstire. Oferirea necondiționată a comorii cu care Scaraoțchi ar putea cumpăra multe suflete, devine pe parcurs o ofertă condiționată. Dracii vor să își măsoare forțele cu potențialul călugăr. Competiția neordinară dintre drac și protagonist sfârșește cu înfrângerea dracului și însușirea banilor de către Prepeleac. În felul acesta asistăm la o răsturnare de situație a incipitului poveștii, în care Prepeleacul cel naiv și prost, căruia toate-i mergeau anapoda, devine isteț și izbutește, datorită judecății logice, să iasă învingător, fără a îndeplini misiunea de purificare a locului. Viziunea carnavalescă a situației este generată de inversiunea reprezentării diavolului. Conform tradiției, dracul este isteț, abil și e neînvins, însă la I. Creangă dracii pot fi păcăliți ușor, sunt neîndemânatici și proști. Derularea unui astfel de scenariu, în opinia criticului Eugen Simion, „triumfă – prin voia prozatorului”, căci „e greu de imaginat că un drac nu-și dă seama că Dănilă îl păcălește atunci când îl pune să se întrecă în viteză cu un iepure, sau pentru a-și măsura puterea brațelor, face ce face și își convinge adversarul să se ia la trântă cu ursul din pădure” (Simion, 2011, 42).

Iazul sau heleșteul în poveștile lui Ion Creangă fac parte din seria cronotopilor malefici, iar locurile sacre, cum ar fi biserica și mănăstirea, sunt spații evitate de forțele demonice, idee confirmată deplin și de proverbele și zicătorile populare: „În apa liniștită sălășluiesc dracii”, „Apa stătută e cu draci umplută”, „Dracul nu face mănăstire”, „Dracul nu face biserici ori puțuri pe la răspântii”. În inconștientul colectiv apele reprezintă o infinitate de posibilități, pot concentra valențe pozitive și negative, de la originea creației și puterea soteriologică pe care o dețin spre opusul lor concretizat de calamități și spații de concentrare ale forțelor răului. Semnificațiile

simboliste ale bisericii sunt benefice, biserica creștină mai este numită „mireasa lui Hristos și Mama creștinilor” (Chevalier, Gheerbrant, 2009. p. 149), i se mai conferă reprezentarea sufletului omului și a microcosmosului. Biserica și mănăstirea sunt spații paradisiace prin excelență.

Schimburile păgubașe, situația dezolantă în care se pomenește Dănilă, îl determină pe acesta să-și amintească de sfatul fratelui și de lumea spirituală pe care a neglijat-o în preocuparea permanentă pentru obținerea și schimbul bunurilor. Observăm că Dănilă ia în serios, și la modul direct, sfaturile oferite de fratele său, că nu înțelege sensul indirect al expresiei: „du-te unde a dus surdul roata și mutul iapa”, deși i se interzice, acesta recepționează mesajul ca fiind o aprobare a fratelui său, ia iapa și se face nevăzut. Probozirea lui Dănilă și reducerea lui la nimicnicie („tu ai fost bun de călugărit, iar nu de trăit în lume să chiniești nevasta și copiii”) este interpretată în sens direct, astfel Dănilă este predispus să îndeplinească misiunea de călugăr. Însemnarea *locului malefic* cu o *cruce* de către Dănilă generează contradicția dintre el și spiritele nefaste, care își revendică teritoriul ce le aparține. Locurile damnate devin subiect de cercetare al articolului „Spațiile damnate și semnificația lor în *Dănilă Prepeleac* de Ion Creangă”, semnat de cercetătorul Constantin Ivanov, care consideră că prin pecetluirea locului cu semnul crucii „se impune o ordine primordială, prin care locul nestăpânit devine stăpânit. Ca și în ritualurile mistico-magice, Dănilă Prepeleac încearcă să schimbe acestui loc predestinația – dacă până acum acolo bântuia nonsensul, de acum încolo i se impune un sens.” (Ivanov, 2017, p. 6), iar competiția dintre posesorii locului și posesorul lucrurilor stăpânite devine intens de acerbă:

„ – Stai, mă! Nu te apuca de năzbâtii. Iazul, locul și pădurea de pe-aici sunt ale noastre.

– Poate-i zice că și rațele de pe apă sunt ale voastre, și toporul meu din fundul iazului. V-oiu învăța eu pe voi să puneți stăpânire pe lucrurile din lume, cornoraților.” (Creangă, 1989, p. 121).

Merită a fi remarcat simbolul și simbolismul crucii, prin care se unesc contrariile și care impune prin prezența acestui semn ideea binecuvântării locului. Însă acest element simbolic constituie un alt aspect al cercetării, pe care nu ni l-am propus în prezentul articol.

Conflictul dintre Dănilă și draci e generat de revendicarea locului, iar descrierea indirectă a lui Dănilă este caracterizată de calificativul „omul lui Dumnezeu cu năravul dracului”, care se uită și la cruce, și la bani și-i preferă pe ultimii; avem o descriere a protagonistului realizată de forțele nefaste ale locului, care cunosc pe deplin viciile și slăbiciunile omului.

Astfel, se produce metamorfoza lui Dănilă, consemnată și de paremiologia populară: „Omul sărac e al doilea drac”, „Decât sărac mai bine drac”, „Omul sărac e puiu de drac” sau o idee pe care o desprindem dintr-un proverb elvețian „În spatele omului bogat stă un drac, iar în spatele celui sărac – doi”. Sărăcia

cumplită, deznădejdea, disperarea sunt cele care contribuie la transformarea bruscă a protagonistului, dacă ar fi să urmărim zicerea populară „Necazul vine de la dracul, iar norocul de la Dumnezeu”. Naratorul își pune la adăpost personajul, într-o competiție în care câștigul, aparent, este rezervat forțelor răului, însă învinge totuși binele. Prostia se transformă în înțelepciune, iar sărăcia e substituită de bogăție și trai îmbelșugat. Prostia, în accepția crengiană, are semnificație opusă, este un indiciu al *bufonului tragic* sau al *nerodului înțelept*, la care se referea și Mihail Bahtin. Prostul devine în unele situații echivalent cu neprihănitul, sincerul, firescul, așa cum relevă Mihai Cimpoi în studiul *Sinele Arhaic. Ion Creangă...* O astfel de accepție a prostului-sincer/ naiv, care devine pe parcurs înțelept, poate fi observată în povestea *Dănilă Prepeleac*. Dacă la început Dănilă nu sesizează sensul figurat al cuvintelor, pe parcursul competiției cu dracii, îl însușește deplin: rapiditatea e asociată călăririi calului, competiția fugăritului e asociată cu iepurele, trânta cu ursul, chiuitul cu durghineața, aruncarea buzduganului cu pierderea irecuperabilă a lui, blestemul cu o bătaie zdravănă.

Dănilă Prepeleac renunță la purificarea locului fiind răsplătit generos de spiritele nefaste ale locului, această misiune este îndeplinită în *Povestea lui Ivan Turbincă* de către protagonistul ei. Casele necurate ale boierului, bântuite de diavoli, în care este găzduit Ivan cu scopul de a fi pedepsit de boier, sunt curățate de către turbincă lui, binecuvântată de Dumnezeu. În iad, Ivan este primit regește, căci, intervine nota autorului, dracii „se temeau de turbincă poate mai rău decât de sfânta cruce”. Criticul Eugen Simion constată similitudini de subiect între povestea *Stan Pățitul* și *Dănilă Prepeleac*: „Structura narațiunii este aceeași (...) debutează cu o istorie despre prostia omenească și se încheie cu o poveste cu „șmichirii” lumești și ispășiri diavolești” (Simion, 2011, p. 41).

Descrierea sporadică a locurilor și a împrejurărilor nu este inserată întâmplător în povestea *Harap-Alb*, ca element de dilatare a timpului, ci indică faptul că experiența locurilor faste și nefaste, pe care le-a cunoscut cândva tatăl, devin experiențe definitorii și pentru fiu. Poveștile tatălui, cu referire la drumul inițiativ, nu descriu numai călătoria pe care trebuie să o parcurgă fiul de crai, ci și ajutorul de încredere care-l va însoți și pe care trebuie să-l urmeze în toate. Fără aportul calului, criza și depășirea ei ar fi imposibile: „las pe mine stăpâne, că știu eu pe unde te-oiu duce la Împăratul Roș; pentru că m-au mai purtat odată păcatele pe acolo cu tatu-tău, în tinerețile lui” (Creangă, 1989, p. 173-174). Doar mezinului îi este oferită șansa de a trăi experiențele din trecut ale tatălui în călătoria inițiativă întreprinsă. Podul este un cronotop care asigură conexiunea dintre contrariile viață – moarte, cunoscut – necunoscut, bine – rău, el simbolizează trecerea cu experiențele inerente ale acesteia: depășirea obstacolelor și necesitatea de a face un pas important. Ion Pecie consideră acest cronotop (podul) ca fiind unul care se referă, până la un punct, tipicului romanului carnavalesc: „Craiul deghizat în piele de urs și postat la cap de pod – punte îngustă și loc de trecere ireversibilă în lumea rămășițelor

aici și lumea dușilor pe alt tărâm – ridică un obstacol înfricoșător, suficient de convingător pentru a întrerupe călătoria sau de a da carte verde voinicului plecat spre împărăția lui Verde-Împărat și el fără bilet de întoarcere. Nici în *Fata babei și a moșneagului* nu este loc de *nostos*, pentru că în spatele eroului aruncat în lume se închid porțile: „Atunci biata fată, văzând că și baba și fiica-sa voiesc cu orice chip s-o alunge, sărută mâna tatălui său, și cu lacrimi în ochi, pornește în toată lumea, depărtându-se de casa părintească fără nici o nădejde de întoarcere” (Pecie, 2011, p. 141). În *Dicționarul de simboluri*, semnat de Jean Chevalier și Alain Gheerbrant, la explicația oferită simbolismului podului, apare un element cronotopic sugestiv prin ideea concentrării aparente a maleficului – *podul dracului* – prin care se sugerează măreția și durabilitatea construcției arhitecturale. Autorii fac trimitere la ineditele poduri din Europa – Valentré (Cahors) și Saint-Cloud (lângă Paris) – prin care se remarcă incapacitatea arhitecților de a proiecta și zidi asemenea construcții și apelul lor la Lucifer în desăvârșirea proiectului arhitectural. Numeroase superstiții sunt concentrate în jurul acestor poduri ale dracului: de la ideea pierderii sufletului până la moartea celui care va trece primul podul.

Podul și drumul sunt indisolubil legate între ele și concentrează ideea experienței și a încercării. Drumul sinuos al eroului spre cunoașterea sinelui și a lumii se realizează prin registre imagistice ambivalente. Prin neascultarea tatălui și tocmirea spânului în calitate de slugă, Harap-Alb va cunoaște răutatea omenească și va deveni el însuși slugă. Drumul pe care-l va parcurge Harap-Alb în calitate de slugă devine element cu valoare metatextuală, este un simbol al destinului ce stă sub semnul neascultării părintești, care ancorează forțele binelui și ale răului.

Semnificația simbolică a fântânii ca spațiu închis, în care este prins ca într-o închisoare Harap-Alb de către spân, este aici un element cronotopic prin care se produce inversarea dintre raportul stăpân și slugă. În acest spațiu se naște un nou personaj (nu în zadar simbolismul fântânii cuprinde imaginea uterului matern). În „uterul matern al pământului” se produce transformarea neputinciosului fiu de crai, mezinul drag al împăratului, încât devine omul experiențelor tari și al faptelor vitejești, așa cum indică numele de botez oferit de spân. Experiențele pe care le va parcurge în Grădina Ursului și în Pădurea Cerbului, unde „rar om care să poată lua dintr-însele fără să-și puie viața în primejdie”, sunt experiențe care vor contribui enorm la devenirea esențială a personajului. Criticul Mihai Cimpoi observă că aproape toate personajele din *Povestea lui Harap-Alb* se încredințează voii lui Dumnezeu în tot ce întreprind; însă există în contextul basmului o frază a calului care „relativizează puterea și autoritatea lui Dumnezeu, trădând și o încredințare a puterii „meșteșuguești” a Diavolului (...): „*Marei-i Dumnezeu și meșteru-i dracul*” (Cimpoi, 2011, p. 104). O aluzie subtilă asupra ideii că drumul inițiat, a cărui ordine sacră este dată de Dumnezeu, poate deraia de la ordinea firească a armoniei cosmice.

În povestea *Stan Pășitul* cronotopul malefic este generalizat. Dracii aleargă peste tot (pe mare și pe uscat), oricând (ziua și noaptea), la solicitarea lui Scaraoșchi, și caută să facă rele. Doar unul dintre ei, care n-a reușit să facă „vrajbă între oameni” și nici nu a reușit să citească vorbele și gândurile celui care a pus o bucată de mămăligă îmbrânzită, este sancționat de către căpetenia dracilor. Mămăliga lăsată de Stan pe buturuga din pădure, cu gândul că a mânca-o vreo lighioaie și a zice bodaproste, este consumată de drac. Cuvântul magic *bodaproste*, cu dublu sens de mulțumire și de aluzie la Dumnezeu, este răscumpărat cu trei ani de ucenicie din partea dracului care ia chip de om.

Revenind la ideea cronotopului podului, putem spune că același element este definitoriu în călătoria inițiativă (axă a lumii), or, acest cronotop ancorează semnificații ale trecerii și încercării. Podul din povestea *Harap-Alb*, sub care stă ascuns împăratul în piele de urs și își ispitește feciorii, podul din povestea porcului, pe care-l solicită împăratul în schimbul căsătoriei cu fiica sa, desemnează experiențe ale încercării. Drumul pe care-l parcurge fata moșneagului și fata babei este același drum al experiențelor și încercărilor, însă fata babei reface „poligonul de încercări morale” (Pecie, 2011, p. 99) și își găsește sfârșitul în pânțele balaurului. Cele patru încercări, pe care le au de înfruntat cele două fete, fac parte din traseul inițierii, sunt obligatorii și le regăsim și în alte povești. Fântâna și cuptorul sunt încercări ale stihiei apei și a focului, ele conturează un itinerar standard cu probe bine stabilite pentru a „certifica aptitudinile fetei pregătită în vederea matrimonului” (*ibidem*). Câinele este simbol ambivalent al bunătații (prieteniei) și al răutății (protejează locul de răufăcători), părul e bun cu fata moșneagului, care l-a curățat de omizi și i-a oferit o altă șansă la viață, și rău cu fata babei, care nu trece proba compătimirii și grijii. Cele patru încercări culminează cu proba finală a întâlnirii cu protectoarea pădurii, care, de regulă, reprezintă în basme urâtenia, răutatea și pericolul într-un spațiu al „rătăcirii și primejdiei”. Susținem ideea lui Ion Pecie din studiul *Phallusiada sau epopeea iconoclastă* despre spațiul în care sălășluiește Muma Pădurii, care are conotații negative direct proporționale cu personajul pe care-l reprezintă/adăpostește: „Muma pădurii definește etic și estetic lumea silvestră absconsă și de nepătruns, feminitatea stihială, grotescă și malignă” (*ibidem*, p. 141). Copiii Mumei Pădurii sunt creaturi înfricoșătoare – „balauri de tot soiul, jivine mari și mici” – pe care fata moșneagului le îngrijește cu gândul la Dumnezeu, cel care a lăsat pe lume aceste ființe nevinovate, și în felul acesta își îndeplinește obligațiile asumate față de protectoarea pădurii.

Metafora drumului, în definirea experiențelor trăite și acumulate de către personaje, este definitorie și în *Povestea porcului*. Drumul fetei de împărat către Mănăstirea-de-Tămâie, în căutarea lui Făt-Frumos, este același drum al călătoriei inițiativă aflat sub semnul ispitirii și neascultării. Trei ani de drumeție în care fata de împărat se întâlnește cu Sfânta Miercure, Sfânta Vinere și Sfânta Duminică nu oferă niciun detaliu despre cronotopul căutat. Atât sfintele, cât și animalele,

cărora le asigură protecție, nu sunt apte să cunoască lumea de dincolo. Modelul cosmogonic al gândirii magice presupunea tridimensionalitatea spațiului pe axa unui timp unidirecțional (diacronic). Limitarea universului la spațiul de jos era o viziune a omului arhaic, care asocia pământul cu o zeitățe feminină, iar cerul cu o zeitățe masculină. Spațiile de sub pământ erau considerate sumbre, malefice populate de ființe negative/ htonice. *Lumea de dincolo* este unul dintre cele mai puternice și universale arhetipuri din conștiința colectivă. O definiție ambivalentă a lumii nepământene o găsim în studiul lui Constantin Bălăceanu-Stolnici *Gândirea magică*, în care autorul vorbește despre accepția lumii de dincolo, ca *parte mirifică*, „în care se aflau personaje luminoase, încântătoare sau *sombre și terifiante*, cu palate, corturi și grădini, sau cu văgăuni, hăuri și întinderi deșarte sau pârjolite” (Bălăceanu-Stolnici, 2009, p. 122).

La Ion Creangă, lumea de dincolo se pretează unei accepții pozitive în *Povestea porcului*, cu un personaj malefic care are diverse denumiri și descrieri: *Talpa iadului* (care este și: viespea care înălbise pe dracul, vrăjitoare strașnică, Știrba-Baba-Cloanța, Tălpoiul, pohoța de babă, hoanghina). Imposibilitatea identificării lumii nepământene a Mănăstirii-de-Tămâie echivalează cu explicația unui cronotop special destinat celor aleși: „se vede că un blăstăm a lui Dumnezeu sau altăceva, așa trebuie să fie, de nu ai parte de ceea ce cauți, fiica mea! Căci aici este capătul unei lumi necunoscute încă și de mine, și oricât ai voi și tu, și oricare altul să mai meargă înainte de aici, este cu neputință” (Creangă, 1989, p. 120). Locurile pe care le parcurge fata, ajutată timp de un an de către ciocârlanul schiop, sunt locuri aflate sub stăpânirea forțelor malefice: „au trecut prin codri și pustietăți așa de îngrozitoare, în care făgăiau balauri, aspide veninoase, vasiliscul cu ochi farmăcători, vidre cu câte douăzeci și patru de capete și altă mulțime nenumărată de gângăanii și jigăanii înspăimântătoare, care stăteau cu gurile căscate, numai și numai să-i înghită; despre a căror lăcomie, viclenie și răutate nu-i cu putință să povestească limba omenească” (*ibidem*, p. 121). Identificarea locului Mănăstirii-de-Tămâie, în fata care recunoaște podul și castelul în care a locuit cu soțul deghizat în porc, implică confruntarea cu un personaj malefic. Pentru lăcomia și răutatea Talpei-Iadului fata își sacrifică darurile primite de la cele trei Sfinte. Metamorfoza lui Făt-Frumos în porc, în lumea pământeană stă sub semnul unei pedepse. Astfel procedează Talpa-Iadului cu tânărul chipeș care a refuzat să ia de soție pe una dintre ficele ei. Personajul malefic își găsește sfârșitul lângă Mănăstirea-de-Tămâie, conform zicalei populare: „fuge ca dracul de tămâie”. Nunta, amânată timp de patru ani, se produce împreună cu botezul. Arcadia de altădată (spațiu mirific), cu podul de aur și castelul, reapare așa cum au dispărut, iar părinții adoptivi sunt îmbrăcați în straie scumpe și își îndeplinesc misiunea de socri mari. Restabilirea ordinii cronotopului paradisiac și întregirea familiei este calificată de Ion Pecie ca fiind o recăpătare a forțelor inițiale ale protagonistului: „Se vede că Făt-Frumos are puterile magice ale îngerului dinainte de cădere” (Pecie, 2011, p. 135).

Un alt cronotop malefic este groapa cu jăratec în care cade lupul care i-a mâncat iezii caprei. Acest spațiu are drept menire exterminarea lupului. Detaliile morții lupului sunt cutremurătoare, asistăm la o crimă macabră premeditată. Ars de viu, lupului i se mai trântesc niște bolovani în cap, până este ucis definitiv. Moartea lui provoacă bucurie în rândul caprelor care beau și se veselesc la priveghi. Firea răzbunătoare a caprei, pentru pierderea iezilor, este justificată de autor, iar autodescrierea ucigașei conține elemente ale maleficului: „Cu mine ți-ai pus boii în plug? Apoi, ține minte că ai să-i scoți fără coarne” (Creangă, 1989, p. 68). Proverbul refăcut integral sună astfel: „Și-a pus boii în cârd **cu dracul** și are să-i scoată fără coarne”, prin care se arată firea malefică a femeii îndurerate de pierderea subită a copiilor. Ar putea proceda altfel o mamă cu asasinul copiilor ei? Iedul cel mic face apel la providența divină, iar capra își asumă rolul de călău și de judecător. Poanta din finalul poveștii spulberă ideea oricărui corespondent cu realitatea: „și unde n-am mai încălecat pe-o căpșună și v-am spus, oameni buni, o mare și gogonată minciună”. Prin intermediul acestei formule se produce ieșirea din timpul și spațiul ireal al poveștii și reîntoarcerea la viața și timpul real.

Reprezentarea cârciumii nu întrunește, nicidecum, valorile binelui în poveștile lui Ion Creangă, acest detaliu cronotopic marchează locul în care se adună petrecăreții și-și dau frâu liber uneltirilor și imaginației erotice, generate de efectul alcoolului și al țigărilor. *Povestea lui Ionică cel Prost* debutează cu atmosfera nocturnă prepuberală: „Și fetele, cum îs fetele, își așteptau și ele ceasul de măritiș cum așteaptă porcul ziua de Ignat. (...) Și apoi să știți că este o vorbă că: tot paiul are umbra lui și tot sacul își găsește peticul”. Petrecăreții de la cârciumă discută cu patimă despre Catrina lui popa Cioric care s-a căsătorit cu Vasile Mărgăoie și-și exprimă regretele vizavi de pierderea unei astfel de fete din comunitatea lor. Discuția despre frumusețea Catrinei și a sacrificiilor pe care ar fi putut să le facă de dragul avansurilor trupești ale fetei este întreruptă de un vorbitor-observator tăcut, care bea și fumează, până în clipa în care intervine și lansează un pariu. Nu este deloc întâmplător cuvântul „străin” care apare de patru ori în descrierea lui Ionică cel Prost. În paremiologia românească străinul este o ipostază a dracului concretizată de zicerea: „Nu-i dracul drac, ca străinul în conac”. Ion Pecie lansează observația referitoare la faptul că rolul străinilor în poveștile lui Ion Creangă este asumat de orfani, precum Ipate, Ivan, Ionică – „rătăcitori, nepoftiți, neagreați”. Mircea Păduraru identifică fantasma dracului în cel care are misiunea „Învărajbitorului”, al provocatorului: „dracul este autorul supranatural al dezbinării dintre oameni” (Păduraru, 2012, p. 51). Ideea învrajbirii și a reprezentării dracului în ipostaza lui Ionică este confirmată de descrierea „era așa de strein, de parcă a căzut din ceriu”, or, indiciul căderii din cer reactivează mitemul biblic despre „îngerul căzut” – diavolul, pe când indiciul descriptiv „dracul în curul prostului zace”, reactivează ideea desfrâului (un alt apanaj al diavolului). Într-un spațiu marcat de ispitiri malefice apare un

personaj malefic, care ispitește și manevrează situația după bunul său plac, în schimbul banilor – cei 9 lei cu care îl plătește pe Vasile și pe nevasta lui pentru serviciile intime prestate.

Din isprava nupțială a lui Ionică cel Prost apare anecdota, iar situația carnavalescă dintre „prostul păcălit” (Vasile) și „prostul deghizat” (Ionică) generează inversarea raportului dintre prost și înțelept, amplifică umorul: „ca să-l inițieze pe acest extraterestru, el îi oferă propria femeie, fără a-și da seama că afacerea se va încheia printr-o partuză” (Creangă, 1990, p. 12).

Plasate în sînjul tematicii cronotopilor malefici, personajele crengiene demască aparențele, au întotdeauna replici anecdotice, învață de pe urma greșelilor și ies întotdeauna învingătoare, sunt conștiente de forța lui Dumnezeu, dar nu uită nici de necuratul, prin implicarea căruia se poate răsturna ordinea axiologică a lumii. Ion Creangă, pe bună dreptate, este numit de către Eugen Simion „un ezoteric, inițiat în științele sacre” (Simion, 2011, p. 22) fără să știe că face acest lucru. Poveștile sale conțin „simboluri vechi care, puse cap la cap, reproduc scenariile inițiatice cunoscute de erudiții simbologi” (*ibidem*).

Locurile nefaste sunt puternic ancorate în inconștientul colectiv, ele declanșează superstiții și conotații negative, asocieri mistice subiective. Ideea unor spații limitrofe, izolate, impregnate de rău, pe care omul trebuie să le evite în beneficiul său, nu este întotdeauna respectată de logica poveștii și a basmelor. Uneori atenția la spațiul malefic este involuntară, alteleori, forțată de circumstanțe. Experiența nefastă a locului, contactul cu spiritele distrugătoare și negative din poveștile lui Ion Creangă devine marcă a destinului personajului pornit în căutarea sinelui. Perturbarea ordinii cosmice implică sacrificiul de sine, antrenarea personajului în diferite probe și experiențe definitorii pentru devenirea și formarea sa. Spațiile faste și nefaste se află într-o interdependență bine stabilită în poveștile crengiene, nu sunt simple locuri de peregrinare a eroilor, ci locuri de încercare și formare a subiectului.

Referințe bibliografice:

- BĂLĂCEANU-STOLNICI, Constantin, BERESCU, Magdalena. *Gândirea magică*. București: Nemira, 2009.
- BĂLĂCEANU-STOLNICI, Constantin. *Cunoaștere și știință*. Constanța: Editura Fundației „Andrei Șaguna”, 1997.
- CHEVALIER, Jean, GHEERBRANT, Alain. *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceieuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*. Traducere de Micaela Slăvescu etc. Iași: Polirom, 2009.
- CIMPOI, Mihai. *Sinele arhaic. Ion Creangă: Dialecticile amintirii și memoriei (eseu)*. Iași: Princeps Edit, 2011.
- CREANGĂ, Ion. *Opere*. Vol. I. Chișinău: Literatura artistică, 1989.
- CREANGĂ, Ion. *Povestea poveștilor și Povestea lui Ionică cel Prost*. Prefață semnată de Paul Anghel. București: Roza vânturilor, 1990.

GAVRILUȚĂ, Nicu. *Imaginarul social al tranziției românești*. Cluj-Napoca: Dacia, 2001.

IVANOV, C. *Spațiile damnate și semnificația lor în „Dănilă Prepeleac” de Ion Creangă*. [online] Disponibil: https://socioumane.upsc.md/wp-content/uploads/2017/12/nr_2_36_2017_Ivanov.pdf [citată 30.09.2021].

MANN, Thomas. *Iosif și frații săi*. Vol. I. Traducere de Petru Manoliu. București: Univers, 1977.

PĂDURARU, Mircea. *Reprezentarea diavolului în imaginarul literar românesc*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2012.

PAPADIMA, Ovidiu. *O viziunea românească a lumii. Studiu de folclor*. București: Editura SAECULUM, 1995.

PECIE, Ion. *Phallusiada sau epopeea iconoclastă a lui Ion Creangă*. Pitești: Paralela 45, 2011.

SIMION, Eugen. *Ion Creangă. Cruzimile unui moralist jovial*. Iași: Editura Princeps, 2021.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.03 *Contexte socioculturale autohtone și interconexiuni europene în creația populară și literatura cultă din Basarabia (sec. XIX până în prezent)*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu” al MEC.